

MAGYAR NYELVÖR

LV – LVII

1926–27

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA

BALASSA JÓZSEF

LV. ÉVFOLYAM

**TURUN YLIOPISTO
SUOMALAISEN JA YLEISEN
KIELITIETEEN LAITOS
SUOMALAIS-UGRILAINEN
KIELENTUTKIMUS
Fennicum, Henrikinkatu 3
20500 Turku**

BUDAPEST, 1926.

A MAGYAR NYELVÖR KIADÓHIVATALA.

A Magyar Nyelvőr 1926. évi dolgozótársai.

Balassa József	Kelemen György	Radványi Sándor
Barcsai Károly	Kertész Manó	Róheim Géza
Beke Ödön	Kner Izidor	Rubinyi Mózes
Bocsári Kálmán	Kolozsi Lajos	Schmidt József
Dénes Szilárd	Kőrösi Sándor	Schumacher Sándor
Écsy Ö. István	Lengyel Miklós	Schwartz Ármin
Fenyves Pál	Luka Jenő	Spitzer Leó
Fokos Dávid	Molnár Jenő	Trostler József
Gárdonyi József	P. B.	Vyda Imre
Harmos Sándor	Prohászka János	Zolnai Gyula
Kardos Albert	Radványi László	

TARTALOMJEGYZÉK.

Értekezések, önálló cikkek.

	Oldal
<i>Beke Ödön:</i> A határozóragok történetéhez	45, 78, 104
A tagadó és műveltető képző eredetéről	134
<i>Dénes Szilárd:</i> A magyar hivatalos nyelv szabályai	81
<i>Écsy Ö. István:</i> Szigetvár vidékének kettős nyelvjárása	139
<i>Fenyves Pál:</i> A magyar nyelv veszedelme	8
<i>Gárdonyi József:</i> Rómer Flóris jegyzetei a Czuczor-Fogarasi szótárban	11
<i>Kertész Manó:</i> A magázás történetéhez	102
<i>Kőrösi Sándor:</i> Sánta, santala	67
Szóegyeztetések	132
<i>Luka Jenő:</i> Adatok Nyiregyháza nyelvjárásához	50, 84, 111
<i>Prohászka János:</i> Határozóval összetett igenevek fokozása	109
A <i>van</i> használata névszói állítmány mellett	137
<i>Róheim Géza:</i> A táltos	35, 70
<i>Schmidt József:</i> Magyarok és fehér és fekete húnok és párszók	3
A Hadak útja	43
Isten és ördög	99
Burvány, burványlik és még valami	131
<i>Zolnai Gyula:</i> A műveltető igeképzők eredetének kérdéséhez	6

Irodalom.

Gábor Ignác: A magyar ritmus problémája. (<i>Kertész Manó</i>)	13
Horger Antal: A nyelvtudomány alapelvei. (<i>Balassa József</i>)	15
Brugmann: Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen. (<i>Schmidt József</i>)	17
Az új cseremiszi irodalom. (<i>Beke Ödön</i>)	52
Schuchardt: Der Individualismus in der Sprachforschung. (<i>Schmidt József</i>)	55
Új zürjén irodalom. (<i>Fokos Dávid</i>)	86
Zolnai Gyula: Mondatátzövődés. (<i>Balassa József</i>)	88
Horovitz Jenő: Idegen szavak magyarázata. (<i>Radványi László</i>)	89
Gombocz Zoltán: Jelentés. (<i>Balassa József</i>)	115
C. Stumpf. Die Sprachlaute. (<i>Kelemen György</i>)	116
A. Schirmer: Deutsche Wortkunde. (B. J.)	117
Erdélyi Lajos: Magyar nyelvi tanulmányok. (B. J.)	119
A Finn-ugor Társaság magyar tagjai	18
Országos Néptanulmányi Egyesület	90
Könyvek és folyóiratok	18, 56, 91, 143

Gyászjelentések.

Verő Leó. (<i>Lengyel Miklós</i>)	19
Bánóczy József. (<i>Harmos Sándor</i>)	144
Gragger Róbert. (<i>Trostler József</i>)	145

Nyelvművelés.

<i>Zolnai Gyula:</i> Rakodik, Rakódik	19	<i>Egynéhány kelyesírási kérdés</i>	25
<i>Kőrösi Sándor:</i> Mindnyájunknak el kell mennie	21	<i>Zolnai Gyula:</i> Alaptalan hibázatások	57
<i>Prohászka János:</i> Hajmeresztő, háborzongató és társaik	22	<i>Molnár Jenő:</i> Egy kis razzia: mire .. és amíg odaér	60
— „Csak” előre!	23	<i>Kardos Albert:</i> Terjed az ó járvány	91
<i>Kőrösi Sándor:</i> A -ki és az -ik végű névmások és a tárgyas ragozás	23	— Felülrá	92
<i>Schwartz Ármin:</i> A helyes magyarság és a korrektor	24	<i>Z. Gy:</i> Idegenszerű névmás-használat	93
		<i>Vyda Imre:</i> Viszonthallásra	93

<i>Kőrösi Sándor</i> : Imprezárió	93	<i>R. L.</i> : Olvasás közben... ..	126
<i>Schwartz Ármin</i> : Az egységes nyomdai helyesírás	93	<i>Zolnai Gyula</i> : Az o magánhangzó megnyúlásaihoz	146
<i>B. J.</i> : A Pesti Hírlap szópályázata 120, 147		<i>Kardos Albert</i> : Milyen időhatározó „Három éve”, „egy hete”?	150
<i>Kőrösi Sándor</i> : Szuggesztíó meg beste lélek	124	— Egy kapában	151
<i>Kardos Albert</i> : Két ágy van eladó	125	<i>B. J.</i> : Matyókók és ormán parasz- tok	151
<i>L. M.</i> : Pénztítő osztály	126		

Magyarázatok.

<i>Simonyi Zsigmond</i> levele a magyar nyelv sajátosságairól	25	<i>Spitzer Leó</i> : Beráber	96
<i>Beke Ödön</i> : Vérmes	26	<i>Vyda Imre</i> : Zabhegyezés... ..	96
<i>Spitzer Leó</i> : Gombát mit evett	28	<i>Kner Izidor</i> : Adatok a gyermek- nyelvhez	96
<i>Kőrösi S.</i> : Egészséges mint a makk	30	<i>Kertész Manó</i> : Kádas kalmár	126
<i>Kolozsi Lajos</i> : Higgad	31	— Vespéczenye	127
<i>Rubinyi Mózes</i> : Egy metafora ván- dorlásához	31	<i>Kolozsi Lajos</i> : Jókai tájszavaihoz	127
<i>Schumacher Sándor</i> : Básalamán	31	<i>Radványi Sándor</i> : Szabolcsmegyei tájszók	128
<i>R. M.</i> : Mikor a nép urasan beszél	31	<i>Vyda Imre</i> : A Hadúr szó eredetéről	152
<i>P. B. Radványi Sándor</i> : A gyer- meknyelv szóalkotása	32	<i>Balassa József</i> : Rivalda	153
<i>Beke Ödön</i> : Ide és oda	32	<i>Beke Ödön</i> : Az elvonások egy faj- tájáról	154
<i>P. J.</i> : MórícZ Zsigmond népnyelvi megjegyzései	61	<i>Vyda Imre, Zolnai Vilmos</i> : Meg- jegyzések MórícZ Zs. népnyelvi megjegyzéseire	155
A török írás reformja	62	<i>Barcsai Károly</i> : Szegedvidéki szó- kincs	156
<i>Prohászka János</i> : Se füle, se farka	63	Üzenetek	64
<i>Kolozsi Lajos</i> : Derhenő	64	Helyreigazitások, sajtóhiba	32, 128
<i>Beke Ödön</i> : Képzők és ragok	94		
<i>Prohászka János</i> : Kamó, kampó	95		

Szómutató.

baráber 96	hajmeresztő 22	ormánság 151	portestráng 134
barkács 149	hambár 62	öklendezés 25	prés 134
básalamán 31	hátborzongató 22	ördög 99	prófont 134
bederintett 128	higgad 31	palánk 132	rakodik, rakódik 19
behajózás 58	huja 147	pamacs 132	rivalda 153
beneméri 128	ide 32	pásztá, pásztás 132	sánta, santala 31
bérdallás 148	imprezárió 93	patécs 133	sáralkatú ember 31
beste lélek 124	isten 99	pej 133	se füle, se farka 63
bizgat 62	járgány 62	pénztítő osztály 126	sustyák 128
burvány, bur- ványlik 131	kádas kalmár 126	pepeskél 128	szerez 24
condra 62	kaláka 62	perzsa, Perzsia 133	szotty 62, 155
csámborog 62	kamó, kampó 95	petecs, petécs 133	szuggesztíó 124
derhenő 64	kanászka 128	petrezselyem 133	táltos 35, 70
egészséges, mint a makk 30	kapa, egy kapában 151	piciny 133	tupis 128
egyenest 59	kijajózás 58	piha 133	van eladó 125, 137
felülrá 92	kipiskó 128	pillér 133	vérmes 26
fitty 62	leépít 58	pincsi 133	vespéczenye 127
garaboncos 149	loncol 128	pinyol 133	viszonthallásra 93
gebés, gebris 128	magázás 102	pipi 133	vizitke 128
gombát mit evett 28	„matyókók” 151	pipite 133	zabhegyezés 96
gügyü 148	mélyítés 57	piri piri 133	zárkozott, zárkózott 147
Hadak útja 43	mire 60	pisál 134	zenebona 149
Hadúr 152	oda 32	pisztoly 134	zuborog 62
hajcihel 149	okoz 24	pocsolya 134	zúzaj 149
	orj 62	pompa 134	

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Schmidt József. — Magyarok és fehér és fekete húnok és párszók	3
Zolnai Gyula. — A műveltető igeképzők eredetének kérdéséhez	6
Fenyves Pál. — A magyar nyelv veszedelme	8
Gárdonyi József. — Rómer Flóris jegyzetei a Czuczor-Fogarasi szótárban	11
Irodalom. A magyar ritmus problémája. (Kertész Manó.) — Horger Antal: A nyelvtudomány alapelvei. (Balassa József.) — Brugmann: Die Syntax des einfachen Satzes. (Schmidt József.) — A Finn-ugor Társaság magyar tagjai. — Könyvek és folyóiratok	13
Gyászjelentés. Verő Leó. (Lengyel Miklós.)	19
Nyelvművelés. Rakodik, rakódik. (Zolnai Gyula.) — Mindnyájunknak el kell menni(e)! (Kőrösi Sándor.) — Hajmeresztő, hátborzongató és társaik. — „Csak” előre! (Prohászka János.) A -ki és az -ik végű névmások és a tárgyaz ragozás. (Kőrösi Sándor.) — A helyes magyarság és a korrektor. (Schwartz Ármin.) Egnéhány helyesírási kérdés.	19
Magyarázatok. Simonyi Zsigmond levele a magyar nyelv sajátosságairól. — Vérmes. (Beke Ödön.) — Gombát mit evett. (Spitzer Leó.) — Egészséges, mint a makk. (Kőrösi Sándor.) — Higgad. (Koloszi Lajos.) — Egy metafora vándorlásához. (Rubinyi Mózes.) — Bálalámén. (Schumacher Sándor.) — Mikor a nép urasan beszél. (R. M.) — A gyermeknyelv szóalkotása. (P. B. Radványi Sándor.) — Ide és oda. (Beke Ödön.)	25
Helyreigazítások.	32

Grosse in der Mitte des Himmels“, „Le Grand du Milieu du Ciel“, a Sarkcsillag vagy a Tejút. A felsorolt öt vezér feladata egy-egy, összesen öt bolygót féken tartani. Így kerülnek össze a következő „jó“ és „rossz“ csillagok: *Tištr* és *Tīr*, a Merkúr; *Satvēs* és *Anāhit*, a Vénusz; *Vanand* és *Ōhrmazd*, a Jupiter; *Haftōrang* és *Vahrām*, a Mars; *Mās ī gās* és *Kēvān*, a Szaturnusz.

Ha *Mās ī gās* a Tejút, akkor a *Kēvān*-Szaturnusz bolygónak vele való kapcsolata egy további érdekes párhuzam, mert a Szaturnusz csillag, a székeleyek csillaga, szintén kapcsolatban áll a Hadak útjával, a Tejúttal. Hogy a Szaturnusz csillag a székeleyek oldalán áll, tehát „jó“ csillag, nem volna feltűnő, mert a bolygók nevei a közép-perzsában túlnyomóan isten nevek: a Vénusz, a Jupiter és a Mars bolygók kp. nevei szemlátomást azonosak az *Anāhit*, *Ōhrmazd* és *Vahrām* (< av. *Anāhita*, *Ahura-mazdāh*, *Vərəthragna*) istennevekkel.

Hogyan magyarázandók a felsorolt párhuzamok? Vajjon véletlen egyezések-e vagy összefüggnek egymással, még pedig — tekintve, hogy a fravaši-kultusz erősen le van horgonyozva az iráni néphitben — oly módon, hogy a székeley monda elemei iráni eredetűek? A kérdés eldöntése előtt arra a kérdésre kell megfelelni, vajjon régiek-e ezek az elemek, amire e sorok írója magyar mondatörténeti ismeretek hiányában teljesen képtelen megfelelni. De ha föltehető, hogy régiek, akkor — tekintve, hogy a *manó* kétségtelenül iráni jövevény (< av. *manō*), hogy az *isten* úgyszólván bizonyosan iráni átvétel (ha nem is < phl. *yaztān*, *yazdan* amint hiszik) és hogy az *isten* és az *ördög* ellentéte is az iráni dualizmusra emlékeztet — semmi sem áll ama föltevés útjában, hogy iráni provenienciájuk is.

A HATÁROZÓRAGOK TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta Beke Ödön.

— Első közlemény. —

Az uráaltaji nyelvek határozórendszere rendkívül világos és áttekinthető. A határozók a cselekvés három irányát jelölik: 1. ahol a cselekvés lefolyik: locativus; 2. ahonnan kiindul: ablativus; 3. ahova irányul: lativus.

A finnugor nyelvekben vannak azonban olyan határozók is, melyek nem a három irány valamelyikét jelölik, hanem azt, hogy a cselekvés 'mely úton, minek a mentében, mi mellett, mi körül, min át v. keresztül?' megy végbe. Az ilyen határozókat prolativusnak vagy prosecutivusnak nevezik. A magyarban, s több rokonnyelvben nincs erre külön rag, hanem valamelyik irányrag tölti be a prolativusrag szerepét. Pl. ha azt mondjuk: *merre ment? erre v. arra ment*, ezekben lativust használunk prolativus helyett (l. Simonyi, MHat. 1:118). Helyettük azonban egyes nyelvjárások azt

mondják: *azon jár, ezen ment*, sőt ezek analógiájára: *mezén¹ mēnt*, pl. *Mezén kell mēnni Várkonyinak? Csak mēnnynē vissza ezēn, amezēn jōtt* (Csallóköz). Ebből azután elvonva *mez: mez iránt*, 'mely irányban, merre' Bihar m. MTsz. (vö. Simonyi, MHat. 1:113 és MKöt. 3:22; másképp Budenz, UA. 290 és Wichmann, FUF. 16:107), s itt a locativusnak van prolativusi jelentése. A régi nyelvben vannak azonban adatok az ablativusnak prolativusi jelentésű használatára is; pl. *Mikoron a kecske nézné, honnét mehetne fel: merre mehetne föl a kutból* (Pesti, Fab. 62 b). *Mynd kyk onnan mēnlak wala: praetereuntes = arra mennek vala* (JordK. 447). *Kereskenvdő emberewk hogy onnaton mennenek, az zaimart elragadak: arra* (ÉrsK. 314). *Bal fülük fölől gyakran bocsátják* t. i. a parancsot (Tinódi 315). *Mert mellőle keel vala elmenny: mellette* (ÉrdyK. 140). *El ne menny mellőlec: non despicies ea* (Kár. Bibl. I. 78). *Ezeket olvasta Baldwinus, de füle mellől bocsátotta: füle mellett* (Pázm. LuthV. 29). Vö. Nyr. 41:410, NyK. 41:250. — Ez mindenesetre nagyon régi használata az ablativusnak, mert a legtöbb fgr. nyelvben megvan, sőt a török-tatár nyelvekben is.

Némelyik fgr. nyelvben van külön prolativusrag is, mint pl. a finnben, a mordvinban, s a permi nyelvekben. A votják prolativusrag *-ti*, a zürjénben határozószókon és névutókon szintén *-ti*, más esetben *-d*, P. *-t*, *-l*, de névmási eredetű határozószókban más nyelvjárásban is *-t* (pl. *set* és *seti* 'arra', *tat* és *tati* 'erre'). Ezekkel a ragokkal „A votják és a zürjén prolativusról” című nagyobb dolgozatomban foglalkoztam (NyK. 41:241—274), s arra az eredményre jutottam, hogy a szóban forgó rag is eredetileg ablativusrag volt, tehát a fgr. **-t~*-d*-rag megfelelője, melyből a magyarban *-l* fejlődött (pl. *alól, fölől, mellől, utól, közel, közel, által* stb.).

Cikkem végén, ahol a hangtani bizonyítékokat tárgyaltam, egy jegyzetben azt a megjegyzést tettem, hogy „a zürjén rag kétféle alakját nem tudom megmagyarázni” (l. uo. 273). Mikor ezzel a kérdéssel foglalkoztam, még nem álltak rendelkezésemre Wichmann és Fokos pontos hangjelölésű szövegei, s zürjén hangtani jelenségek vizsgálata a régi szövegek és szótárak alapján csak kellő óvatosság mellett volt lehetséges. Ámbár az újabb gyűjtések nyelvtani és szótári anyaga még mindig nincs kiadva, egyes problémák megoldásához már hozzá lehet fogni. Ezt a munkát maga Wichmann kezdte meg, ki a FUF. 16. kötetében több permi alaktani kérdést vesz vizsgálat alá.

Wichmann a kétféle zürjén alak magyarázatát abban keresi, hogy a két alak eredetileg is két külön rag volt. Szerinte a *-d*, P. *-t*, *-l* a tkpeni prosecutivusrag, a *-ti* pedig transitivusrag, melynek jelentése: 'hol, mely úton, merre, min át?' s ennek a ragnak a *t*-je azonos a magyar *-t*, *tt* helyraggal (pl. *itt, ott, alatt, fölött, oldalt, helyt, Kolozsvárt, Szombathelyt, Pécselt*), amely az obi-ugor

¹ A *meddig, mekkora, mennyi, mily(en)* is az *eddig, ekkora, ennyi és ily(en)* hatása alatt keletkezett.

nyelvekben is megvan, de már csak a vogulban élő locativusrag, mert az osztjákban még szűkebb körre szorult a használata, mint a magyarban.

Wichmann föltevése látszólag megoldja azt a problémát, melynek megfejtése nekem annak idején nem sikerült. Ha azonban az újabb nyelvanyag alapján tüzetesebb vizsgálat alá vesszük a dolgot, hamarosan erős kétségeink merülnek föl.

Már az is feltűnő, hogy a votjákban semmi nyoma sincs annak, hogy itt két különböző ragról van szó. Wichmann ezt úgy magyarázza, hogy a votjákban a két rag egybeesett. Módszertani szempontból ez ellen a föltevés ellen nem lehet kifogást tenni, mert ilyen syncretisticus alakokra — különösen az indogermán nyelvekben — elég példa van, s a fgr. nyelvekben sem állana ez az eset egyedül. Így egybeesett a magyar *-ba be* és a *-ban ben* rag (ma hová? és hol? kérdésre egyformán *-ba be* ragot használunk, azt mondjuk tehát: *a városba megyek* és *a városba voltam*, vö. *oda megy* és *oda volt*), a lapp elativus és inessivus, a permi nyelvekben a személyragos lativus és locativus, s az osztják *-na* rag is ugyanennek a két iránynak az összekeveredése. Le kell azonban szegeznünk, hogy a votják *-ti* rag mindazokban az esetekben használatos, melyeket Wichmann prosecutivusnak és transitivusnak nevez. De a mordvin nyelv sem tesz különbséget a két eset között — mint pl. a finn — s így a mondattani használat nem lehet bizonyíték arra nézve, hogy a kétféle rag eredetileg is feltétlenül két esetet jelölt. Mert, ha két rag egybe is eshetik, arra is van példa, hogy ugyanaz a rag vagy képző jelentésselkülönödés vagy elszige-
telődés következtében alakilag is ketté válik. A magyar *-i* melléknév-képző pl. azonos az *-é* birtokképzővel, a *-vá vé* (lóvá, kővé) translativusrag az *-á é* (alá, fölé) lativusraggal, a módhatározó *-an en* rag az *-on en ön* helyraggal, a votják inessivusi *-in* az instrumentalis-comitativus *-en* ragjával, a finn *-na nă* essivusrag az *-n in* instrumentalis- és *-in(ensa)* comitativusraggal.

A permi nyelvekben, főleg a zürjénben, több eset is van az ilyen alakbeli kettéválásra. Az illativusrag e nyelvekben a következő: votj. *-ä* (Munkácsi), *-e* (Wichmann), határozószókon és névutókon *-i, -î*, K. *-e* is, zürj. (Wichm.) *-e, I. -e*; ezek a fgr. **k~*γ* lativusragnak a képviselői, vagy szabatosabban: az elveszett eredeti lativusrag előtt levő tövégi magánhangzók. Az *-a* végű votj. *korka* 'ház' (mely a *kor* 'gerenda' és a Wichm. *kua*, Munk. *kwa* 'votják nyári sátor' szók összetétele) illativusa szintén *korka* 'házba'. A *kwa* szó illativusa *kwala*, mely a kazáni és glazovi nyelvjárásokban egyben nominativus is. A *pal* 'fél, oldal' szintén *-a* lativusragot vesz fel. Van azonkívül több *-l* képzős határozószó, melyek lativusa *-a* végű, de *-o* végű alakok is vannak. (Az *-a ~ -o* megfelelésre nézve vö. *kor-ka* 'ház' és *vu-ko* 'malom', tk. 'viz-ház'). Ilyenek:¹

¹ Határozó-jelentésük részben elhomályosodott, s a legtöbb idetartozó szó melléknévül is használatos.

adžla, K. G. *adžla*, *ažla* 'előbb, régebben; előre; előbbi' és *adžlo*, K. U. G. *adžlo*, *ažlo* 'egykor, előbb, korábban'; U. *ažlo* 'első'; B. *pedla* Wichm. Sprachpr. 2:166, 167, G. J. MU. U. *pedlo* Chrest. 'ki'; G. *berlo-vallo* 'előre-hátra' (tk. 'hátra-előre'); S. *vadla*, G. *wallo* 'ösi, hajdani, régi, előbbi'; *berlo* 'utolsó, következő; utoljára' Munk. VNH. 142.; *berla-pal* 'hátsó rész', zürj. Ud. Wichm. JSFOu. 30, 6:14 *berla* 'megint'; -a végű lativus még: zürj. *bęra* ua.; zürj.-votj. *kuža* 'mentében, hosszában'.

A személyragos lativusokban általában -a-t találunk mindkét permi nyelvben; pl. votj. *murt* 'ember': *murtam*, *murtad*, *murtaz* stb., zürj. *kar* 'város': *karam*, *karad*, *karas* stb.

A fent idézett határozószók nemcsak helyi jelentésűek, hanem mikor? kérdésre felelő időhatározók is lehetnek, s ilyen határozók más fgr. nyelvekben is vannak (l. NyK. 40:463, 476). A zürjénben főnevek is felvehetik az -a lativusragot ilyen esetekben: pl. AV. *lu na skamja*, *a vojın kalatš* 'tags eine bank, aber nachts eine semmel' W. 149; V. *luna letjale*, *vojın rož koršę* 'am tage baumelt es, in der nacht sucht es ein loch' 159; *voja voja „šitš ratš“*, *luna luna „džurk džirk“* 'nachts ist es ganz still, tags knarrt es' 168. (De -e raggal is: V. *lune* 'nappal' W. 15, 107, 165; *rițe* 'este' 240; *voje* 58, 60, Ud. *oje* 'éjjel' Fokos, Szöv. 151). — Meddig? kérdésre: AV. *sj dįra* 'oly sokáig' Szöv. 95; *esj d.* 'ily sokáig' F. NyK. 45:455.

A melléknevekből alakult módhatározók a votjákban ragtalanok,¹ s ez valószínűleg török hatás következménye (vö. pl. az oszmánli-ban Kunos, Török nyelvkönyv 1:138). A zürjénben -a ragjuk van az ilyen határozóknak; pl. V. Peč. *jona* 'erősen' W. 14, 118; I. *burā* W. 5, V. *bura* Szöv. 5 'jól'; S. *mišsaa* 'szépen' 110, V. *ozira* 'gazdagon' 11. — Hogy ezek lativusok, azt nemcsak a többi fgr. nyelv bizonyítja (vö. NyK. 42:223), hanem az udorai zürjén nyelvjárás is, ahol 3. sz.-raggal ellátott determinált alakokat használnak; pl. *jonas* 'erősen' Szöv. 153, 164, 179; *buras* 'jól' 165; *koņeras* 'szegényen' 162 (vö. Wiedemann, Gramm. 47). — A névmási eredetű módhatározók is felvehetik fölösen ezt az -a ragot, amely -e-vel, -i-vel és -i-vel váltakozik; pl. Ud. *kuddža* Szöv. 160, 180, 191 és AV. *kudži* W. 192, L. *kįdži* 137 'hogyan'; V. *sidži-že* W. 62, Le. *siddže-že* F. NyK. 45:429, 446 'ugyanúgy' és *sidži* 'így, úgy' Szöv. 12, 115, 122; Le. *eddže-že* 'ugyanúgy' NyK. 45:429, 446 és *edži* 'így' 408, 456; S. *tadži* 'így' Szöv. 102.

Ezek után kétségtelen, hogy a zürjén -la consecutivusrag is azonos az allativusi -le, -li raggal.² A -la rag cél- és okhatározók

¹ A cseremiszbén szintén vannak ragtalan módhatározók, s valószínűleg ezek is török hatás alatt keletkeztek, még pedig úgy, hogy a török nyelvekből átvett mellékneveket, melyek e nyelvekben minden rag nélkül módhatározóként is használatosak, a cseremisza határozó jelentéssel együtt vette át, s ezek analógiájára néhány eredeti melléknév is lehet ragtalanul módhatározó. Valószínűleg így történt a votjákban is, de ott a módhatározóként álló melléknevek sokkal gyakrabban ragtalanok.

² Másiképpen Wichm. JSFOu. 30, 6:18.

kifejezésére szolgál, s ez esetekben a votják és cseremisiz nyelvtanban is allativust használnak; pl. a) zürj. V. *sije munis turunla* 'szénáért ment' W. 68; *bila munis* 'tüzért ment' 90; Peč. *medis sije istisni tagla* 'máskor komlóért küldték őt' 116; FV. *vala medis* 'vízért ment' Szöv. 57; AV. *me tela vola das-kik karaben* 'én 12 hajóval jövök érted' 63; — votj. *purudä vuli jstäm* 'a tóra küldte vízért' Munk. 57; K. *ta-berä rugale tüä përa* 'azután bemegy a tóba a papi bérért' 91; *saldatlän iziezle beräčkësa* 'visszafordulván a katona sapkájaért' 116; J. *nänli ležillam* 'kenyérért küldték' Wichm. 2: 79; — cser. K. *pulan kemä* 'menj fáért'; *karak βatlän keä* 'a varju vízért megy'; *keä βes položalan* 'másik szántalpért megy'; *oksalan keät* 'pénzért mennek'; P. *šudžalan mien toleš* 'szénáért jön' (CserNy. 212). — Véleményem szerint ez a szerkezet is török hatás alatt keletkezett; vö. tatár: *alar izelgä siwya töstölär* 'ők lementek a folyóra vízért'; *ul urmanya utınya barıan* 'ő az erdőbe ment fáért'; *sin bolonya pečängä bordın* 'te a rétre szénát csinálni mentél' Bálint, Nyelvt. 108; oszmánli: *oylani jemiše gönder* 'a fiút a gyümölcsért küldjed' Kunos 137. — A mordvin az ilyen határozók kifejezésére illativusragot használ; pl. *kals tuš* 'halért ment'; *inizis tuš* 'málnáért ment'; *vandi vets molemsten azisa* 'holnap, mikor vízért megyek, megmondom'; *numiš molems* 'nyulászni menni' (Steuer, NyK. 22: 460). Ezek valószínűleg az ilyen finn szerkezetek megfelelői: *menivät marjaan* 'eprészni mentek'; *tulivat marjasta* 'eprézésből jöttek'; *olla kalassa* 'halászni' (tk. 'halban lenni'). Azt, hogy 'vízért megy', a finn egész másként fejezi ki: *lähtee vettä* (t. i. *tuomaan*); *käy vettä* 'menj vízért, hozz vizet'.

b) zürj. *mijla*, votj. *malj*, *marlj*, K. *male*, cser. *molán* 'miért'; zürj. V. *kedžidisla me ved og ninem vermi kerni se!* 'vor kälte kann ich ja nichts tun' W. 282; S. *kinemjs važen nin više polžemjsla* 'a hasa már régóta fáj a félelemtől' Szöv. 129; *radisla* 'örömmükben' 132; — votj. K. *mi düdiškomę tenad šedtäm piedle* 'mi bajban vagyunk a te talált fiad miatt' Munk. 90; M. *pop-kjšno vižtämli seräkjaz-ginä, ez oski* 'a papné csak nevetett a bolondon, nem hitte' 109; *talj ukata tuž abdırasa* 'ezen még inkább elcsodálkozván' 70; *inmar majsilän eräčkamezli tek lusa sojä kargam* 'Inmar a vad méhnek hazugsága miatt megharagudván, megátkozta őt' 58; MU. *so murt őtše addžimterizimj palmem* 'er wunderte sich, dass sie nichts sahen' Wichm. 2: 74; — cser. P. *šümem larkaleš jomän kajše šotšemlan* 'szivem dobog elveszett kedvesemért'; *atšaze šoräkteš oš kuyžäške kajše ižžlan* 'az atya zokog a fehér cárhoz menő gyermekéért' CserNy. 211. — Hasonló okhatározók is vannak a török nyelvekben; vö. pl. Bálint 111.¹

A zürjén V. Peč. *berša* 'után' W. 27, 65, 117, 118 -*ša* ragja az elativusi -*jš* és a lativusi -*a* rag összetétele; vö. votj. Munk.

¹ A magyarban nagyon ritka a -*nak nek* ragos ok- és célhatározó; ilyen: *örül neki, nevet neki*. A *minek* célhatározó az ilyenekben: *minek mész oda?* Vö. a finnben *miksi* 'miért?' (L. Simonyi, MHat. 1: 284).

berişü (személyragokkal: *berişam*, -ad, -az, S. *bersam*, -ad, -az), Wichm. G. *berşî* (szraggal *berşam*) ua. Ilyen prolativusi jelentése van az egyszerű elativusi zürj. V. *beriş* W. 218 és egressivusi V. P. Ud. *berşan* W. 26, 144, Szöv. 224 alakoknak is. Ugyanilyen a *dinış* 'mellől' is a következő mondatban: Peč. *kodır vodime, seki drug illaas kerka dinış munis kodi ke* 'als wir uns zur ruhe niederliessen, da ging plötzlich jemand draussen neben der hütte vorüber' W. 128.

Ugyanez a -sa rag van még a következő esetekben is: Le. *kışsa* (vö. *kış*) 'honnan' F. NyK. 45:405; V. S. *seşa* W. 81, 126, I. V. Peč. L. *seşsa* 1, 27, 118, 135, V. *şesa* 51 'azután, akkor'; S. *éssa* 'ekkor' Szöv. 100; Ud. *te dırşajd* 'a te jelenlétedben' Szöv. 171, 172 és *vaşilej dırşı* 'V. (újév) napján' 208; — a hasonló határozók kifejezésére szolgáló praclusivusban: P. *vev idžiddžik ponša*, L. *ponša* v. *ponmiş*, S. *ponša* v. *ponjiş* 'a ló nagyobb a kutyánál' Wichm. JSFOu. 23, 6:24.

(Folytatjuk.)

ADATOK NYIREGYHÁZA NYELVJÁRÁSÁHOZ.

Irta **Luka Jenő.**

A nyíregyházi nyelvjárás a tiszántúli nyelvjárás északi részének egyik önálló és különleges kialakulása. Vannak ugyan a környező tájnyelvvvel egyező sajátságai, mint a környék nyelvének e nyelvre gyakorolt hatása, de keletkezésének körülményei külön kis nyelvjárási szigetté teszik. E sziget Nyíregyházát külterületével együtt foglalja magába.

E tájnyelv sajátságos nyelvi alakulás eredménye, amely a város alapításának történetével magyarázható meg.

Nyíregyháza helyén egykor község állott, de a török hódoltság és más, természeti csapások miatt elpusztult. A lakosság részben e csapásoknak lett áldozatává, részben elköltözött s a nagy-kiterjedésű határ munkáskéz nélkül maradt. Károlyi Ferenc gróf, hogy itteni nagykiterjedésű birtokainak művelését lehetővé tegye, 1753-ban országos felhívásban letelepedésre szólította fel az ország lakosait. Ennek eredményeként már a következő évben, 1754-ben a hadseregszállító pékmesterből gróffá lett Harruckerntől 1723 körül az északnyugati tótságból Békés megyébe letelepített tót anyanyelvű lakosság közül körülbelül 300 család telepedett át. Ezeknek leszármazottjai Nyíregyháza törzslakói, a tirpákok.

E másodlagosan letelepedett jobbagynép volt a magva Nyíregyházának s lett részesévé annak az asszimilációnak, melyet a körülötte lakó színtiszta magyarság e nyelvjárási szigetre gyakorolt. Ez a hatás jelentékeny eredménnyel járt, mert az 1920. évi népszámláláskor Nyíregyháza 43.000 lakosa közül csak 48 vallotta magát tót anyanyelvűnek. Azonban evvel szemben megőrzött e nép olyan nyelvi sajátságokat, melyek rávilágítanak eredetére. De

A HATÁROZÓRAGOK TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta Beke Ödön.

— Második közlemény. —

Ilyen raghalmozásra a permi nyelvekben, főleg a zürjénben számos példa van. Csak néhány érdekesebb esetet idézek itt: elativus és terminativus: Ud. *jlisedz* 'messziről' Szöv. 172.; — elativus és locativus: Le. *et-piršen* 'egyszerre' NyK. 45:423, 424; S. *etikişen* Szöv. 132, *etikişnas* uo., *elişnas* (3. sz. birtokraggal) 128 ua.; — módhatározó és locativus: AV. *jonajin* 'erősen' 60; Ud. *sidžen* 'igy' 187, 217; — illativus és locativus: P. *settsjin* 'akkor' W. 144; — illativus és egressivus és elativus: Ud. *settsánjś* 'onnan' Szöv. 209; — illativus és egressivus és locativus: Le. *settsánjin* NyK. 45:423, 442, *ettsánjin* 452 'ott'.¹

Az u. n. egressivusrag² is összetett rag, még pedig a zürjénben az elativus és a lativus összetétele, a votjákban pedig az elativus- és az inessivus-comitativusragé. — Az approximativus *-lan* ragja az allativus- és a lativusrag összetétele (vö. *bera* és *beran* 'megint' Szöv. 200).

Az itt tárgyalt *-a* lativusragnak a rendes lativusraggal való azonosságát hangtanilag is lehet igazolni³. Ugyanezek a hangváltozatok vannak a *-ja je ji jī* ragban; pl. *dirja* és *dirji* (a votjákban is *dirja*) 'idején'; Le. *berdig tirje* NyK. 45:448, S. b. *tirji* Mut. 124 'sírva'. Ugyanez a rag van W. FUF. 16:194 szerint a V. *kinđśj*, S. *kiñtsi*, L. *kinja* 'kívül' névutóban. A mutatónévmások végső *-e* és *-a* hangja hasonlóképp váltakozik: pl. KV. *etje* Szöv. 57 és AV. *etja* 70, 76 'ez'; KV. S. Ud. *taje* 57, 115, 159 és Ud. V. *taja* 167, 187 'ez'; V. S. Ud. *sije* Mut. 76, Szöv. 128, 185 és V. Ud. *sija* Mut. 76, 153, 155; Le. *sije* és *sija* NyK. 45:411, 436

¹ V. ö. a votjákban is: J. *ažlane* 'weiter vorwärts' (Wichm.); *berlanä* 'visszafele'; *berlanjin* 'hátról' (Munk.)

² A zürjénben rendszeren *-šan*, de néha *-šen* is; pl. AV. *peteleksen* 'a meny-nyezet felől' Szöv. 93, *riřiv-voj peleşenjs* 'az északnyugati sarok felől' 72.

³ Itt megjegyzem, hogy a zürjén *-a* mód- és időhatározóragra Fokos barátom is felhívta a figyelmemet, ezek lativusvoltát azonban csak akkor fogadtam el, mikor további kutatásaim folytán kitudt a zürjén *-la* consecutivusragnak a votják *-lj*, K. *-le* allativusraggal való azonossága, valamint a zürj. *berša* és votj. *berjša*, G. *beršj* 'után' alakok egyezése, mert ezen adatok kétségtelenné tették előttem, hogy a permi *-a* lativusrag csupán hangváltozata a fgr. **-k~γ* ragnak megfelelő votj. és zürj. lativusragnak.

⁸⁷ Jagič: I. c. 452. V. ö. O. Asbóth: Der Garabonciás diák nach d. Volksüberlieferungen der Magyaren. Archiv für slavische Philologie. IV. 611. Lázár Béla: A garabonciás diákról. Ethnographia. I. 277. — ⁸⁸ V. ö. egyébként Kühnau, Grabe etc. gyűjteményeit a német „fahrende Schüler“ és „Venediger“-ekről, amelyekből szintén kiderül az olasz főiskolák szerepe ebben a mondakörben. Az oláh solomonár v. ö. Moldován: A magyarországi románok. 1913. 329. Alsó fehér. 178. A solomonár, valószínűleg a salamanca-i főiskola diákja (M. Gaster: Der Solomonár nach der Volksüberlieferung der Rumänen. Archiv für slavische Philologie VII. 288.) az Aranyosszéken a garabonciással egyértelmű „solomár-rá vált. Jankó János: Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar népe. 1893. 234.

'az'; V. *naje* Mut. 58 és *naja* 110 'ök'; V. *nije* 58 és *nija* 57, 109 'ök'. — Szóbelseji *e~a* hangmegfelelést szintén ki tudunk mutatni; pl. Ud. S.V.P. *tsuker*, I. *tsukar* 'herde, Menge, (ver)sammlung, haufe, bande', V.S.L.P. *tsukertni*, I. *tsukartni* '(ver)sammeln anhäufen, vereinigen, zusammenziehen, zusammenreichen' Wichm. FUF. 11: 199, V. *tsukertni*, AV. *tsukartni* 'összegyűjt' Fokos, Szöv. 82. — Személyragos instrumentális alakokban: V. *bordnas* 'szárnyával' 7, S. *roknad* 'kásáddal' 138, Ud. *kinanjs* 'kezükkal'; AV. *lunnas* 'nappal' 103, Ud. *ojnas* 'éjjel' 177; — számnevekből képezett határozókban: I. *etnas* 'egyedül' W. 2 (vö. votj. *ognaz* ua.), V. *kjknanjs* 'mindketten' Mut. 141, ahol a *-njs* a többes 3. sz. ragja, de később így elemezték: *kjknan-*js**, s elvonták belőle a *kjknan* 'mindkettő' uo. 100 alakot (vö. votj. *kjknazi-ik* 'mindketten', *kwiinnazi* 'mindhárman' és 'mind a három', *nijnazs-ik* 'mind a négyüket'. — Más-kép Fokos, NyK. 36: 421, hol a kérdés egész irodalma tárgyalva van). A lokativusi *-na* rag csak ritkán fordul elő személyrag nélkül; pl. zürj. *ilna* 'messze, távol' W. 126; votj. *tsukna* 'reggel'. A votjákban vannak olyan *-na* ragos alakok, melyek határozó volta teljesen elhomályosult, s melléknevekké váltak; pl. K. *kəkna-pal* 'mindkét oldal'; K. *vanna* 'felső'; *vadtana*, *vallana* 'ősi, régi hajdani, előbbi'. — Az igeragozásban is: S. *juksanjs*, V. *jukšasnj* és *jukšeni* 'osztzkodnak', S. *munanjs*, V. *munasnj* és *muneni* 'mennek', S. *kajanjs*, V. *kajasnj* és *kajeni* 'fölmennék' Mut. 114. Az egyesszámban: *pukala*, *-an*, *-as* 'ülök', stb., a 3. személyben azonban az *-s* 3. személyrag nélkül *-e* alakban is: *pukale* 'ül'. Ez tk. igenévi alak: *kerka berdjn pukale tetka* 'házfal mellett ülő asszony' W. 80.¹

Visszatérve mármost a zürjén prolativus kérdésére, Wichmann azt a nézetét, hogy két egymástól teljesen különböző raggal állunk szemben, nemcsak arra alapítja, hogy a zürjénben a rag kétféle alakban jelenik meg, hanem arra is, hogy ezek a *-t -ti* ragos határozók néhány adatban — legalább látszatra — nem is prolativusi jelenségek, hanem egyszerű hol? kérdésre felelnek. Ilyen adatok a következők:

V. *me tati kol'a una* 'én itten sokat kihagyok' Szöv. 46; V. *tati kesjeni sotni* 'hier wollen sie (dein haus) niederbrennen' W. 75; S. *me eni pir pola seti* 'ich fürchte mich stets dort' 127; Le. *kjti gerid žugalis* 'hol törött el az ekéd?' NyK. 45: 453; L. *kjti vešnid, seti i orjaše* 'wo es dünn ist, da bricht es auch' W. 186; V. *ne-kjti oz viš, a vešnalj* 'an nichts ist es krank, dennoch magert es ab' W. 161; Peč. *pondas babase kurtšalnj*, — *peljašse i kjti šure* 'er beginnt seine frau zu beissen, — in ihre ohren, und wo er gerade hinkommt' ('ahol éri') 134.

¹ Vö. a votjákban is: *vil*, K. *vel* 'felső rész, fölszin' és *vallañ* 'fölfelé', *valašan* 'felülről', *vanna* 'felső'; *vil-*, K. *vel-* 'vala', *van* (<**vañm*-<**vañm-*) 'van'; *ma*, *mar* 'mi?' és S. *ni-no-mir-no*, K. *ni-no-mer*, J. *no-mir-no* 'semmi', továbbá zürj. *mej* 'mi?'; zürj. *-e* és votj. *-a* 'e' (kérdő-szócška), s a *ma*, *mej* 'mi?' név-mással összetéve: votj. *-ama*, zürj. *-emej* ua. Vö. még az *-as* képzőt NyK. 45: 341—2.

Véleményem szerint zürjén nyelvérték szerint ezek is prolativusok, s az *itt, ott, hol* ezekben a példákban azt jelentik: 'ezen azon, mely tájon'.

Lehet *-d* ragos példát is találni, amely tisztán hol? kérdésre felel: pl. S. *nolledlis vered* 'vezette (őket) az erdőben' Szöv. 112; *munjsni vered* 'mentek az erdőben' uo.; *sijes ordjis veredis* 'megelőzte őt az erdőn' 116; *edjendžik eşkes vered nujis* 'gyorsan vitte az ökröt az erdőn' 117.

Ha azonban a következő példákat összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy még árnyalatnyi különbséget sem lehet találni a *-t ti* és a *-d* ragos határozók között.

a) *-t ti* raggal: V. *pop munę seti* 'der priester kommt da vorbei' ('arra v. azon') W. 93; I. *šin pos ūti bajdik voile* 'unter einer bastbrücke läuft ein schneehuhn' 147; Ud. *et pir pel i prejditas šortni-mu dorti* 'egyszer az öreg ember elmegy a répaföld mellett' Szöv. 174; *ur vartis me-dinti* 'a mókus mellettem futott el' 180; V. *kidž bara tati vudža* 'wie komme ich da hinüber' W. 54; P. *kiti piris, seti petas* 'wo er hineingegangen ist, da kommt er heraus' 189; S. *petuk iz kostijs jurse tsurgedas* 'a kakas kidugja a fejét a kövek közül' Szöv. 134; V. *vot etik mort munę tui vjviti* 'lám egy ember megy az úton' 100; *pošes vjviti keš koterte* 'über den zaun springt der hase' W. 162; *pu pos vjviti kajas* 'eine hölzerne treppe steigt es hinauf' 163.

Ezek — mint láttuk — csupa határozószók, névutók. Főnevek aránylag sokkal ritkábban veszik fel a *-ti* ragot; pl. S. *kujim tui-vežti kutisni munni kujim bagatir* 'a hármas keresztúton 3 hős kezdett menni' Szöv. 128; AV. *medis bereGti munni* 'kezdt a part mentén menni' 73; Peč. *ašnis pirasni saraј edžestijs* 'sie gehen durch die heubodentür hinein' W. 111.; S. *etik borti šo porš kaje* 'über eine grenze klettern hundert schweine' 169. — Már névutónak lehet venni az *inti* szót: V. *biја, lomdžana kuš-inti kiškalis va* 'a tüzes, égő rét hosszában vizet öntött ki' Szöv. 81, W. 54. (in hely).

b) *-d* raggal, a permi nyelvjárásban azonban *-t*-vel: Le. *me ser-tuјedis muna* 'én a középső uton megyek' NyK. 45: 431; Ud. *babeј et pelęsed iskovtas* 'a guzsalytalp az egyik sarkon csuszkál lefelé' Szöv. 193; *medasni kvtni jertimedis* 'elindulnak csónakon a J. folyón lefelé' 198; *muęd vetlan mikelaјi* 'du auf erden wandelnder heiliger Nikolaus' W. 263; V. *poskedis oš kajas kudnas* 'der bär klettert mit seiner schachtel die treppe hinauf' 70; *kert eşinęd* (v. *ešin pir*) *budimer mitlsasę* 'in einem eiser-nen fenster zeigt sich ein possenreisser' 155; Ud. *ibęsed pondas va pirni* 'az ajtón víz kezd bejönni' Szöv. 204; S. *uškedžis regiddžik rožędid* 'hamar rohant a nyíláson ki' 124. — Különösen bizonyító erejük az olyan példák, melyekben ugyanabban a mondatban mindkét raggal előfordul a prolativus; pl. V. *vok eşinędis iz-kise šibitas, i atšis tseltšistas set že tsoјis-kęd* 'der bruder wirft

den mühlstein zum fenster hinaus, und hüpf selbst mit seiner schwester denselben weg,' W. 88; *drug matijniked seti pop mune* 'egyszer közel hozzájuk arra megy a pap Mut. 116.

Hogy az a néhány hol? kérdésre felelő adat nem bizonyíték a zürjén *-ti* rag lokativusi eredetére, az abból is kiderül, hogy a mordvinban is ki lehet mutatni olyan prolativusragos határozót, melyet más nyelvek locativussal fejeznek ki; pl. M. *es pränts näjsi šama-varžamava* 'maga magát látja a tükörben NyK. 13:115; E. *bokenevan valdo teščenetne* 'oldalamban mellett a fényes csillagocskák' 5:150; E. *a mon karman livtneme okaška ikelga* 'én pedig röpdösni fogok az ablak előtt' 5:92; M. *omo širgä kiš ceber* 'a túlsó oldalon az út jó' 13:114; E. *valmañt alo tejterka, valma lanğa tšereñze* 'unter dem fenster ein mägdelein, auf dem fenster ihr haar' Paas. 1:226. (A mordvin prolativus részletes tárgyalását l. Steier, NyK. 22:451 és Fehér, uo. 44:182).

Az a körülmény, hogy a votjában is *-ti* a prolativus ragja, arra vall, hogy a zürjénben is ez az eredetibb alak, mely elszigetelődve nem vett részt az élő prolativusrag *-t > d* hangfejlődésében.

Hasonló eset a második személyű birtokrag, melynek alakja *-d*, az accusativus ragjával azonban *-te* (erre később még kitérünk), továbbá a comitativusrag, melynek alakjai a következők: V. S. Peč. Ud. *-ked*, I. *ked*, P. *ket*. Ennek végső mássalhangzója, mint azt Wichmann FUF. 16:152 meggyőzően kimutatta, azonos a tárgyalt prolativusraggal, az udorai nyelvjárásban azonban a *-ked* mellett *-ket* és *-keti* változatai is vannak. Megjegyzem, hogy a *-ket* alakot nemcsak névmások vehetik fel, mint Wichmann adataiból következtetni lehetne, hanem főnevek is; pl. *gutket* 'léggel' Fokos, Szöv. 179, *lonket* 'szénnel' 192, *mužikidket* 'uraddal' 171, stb. (vö. Wiedemann, Gramm. 128). Valószínűnek tartom, hogy a Wichmann tanulmányozta udorai nyelvjárásban a névmások éppen mint elszigetelt alakok őrizték meg a rag eredetibb formáját. A *-keti* azonban csakis névmási tövekhez járul. Azt azonban kizártnak tartjuk, hogy a comitativusragban két különböző rag lehessen.

(Folytatjuk.)

A MAGYAR HIVATALOS NYELV SZABÁLYAI.

[A magyar hivatalos nyelv szabályai. (A belügyi közigazgatás részére.) Irta Vadnay Tibor dr. helyettes államtitkár. Rakovszky Iván dr. m. kir. belügyminiszternek a munka irányadó használatára vonatkozó rendeletével. Kiadta a Királyi Magyar Egyetemi nyomda Budapest, VIII., Muzeum-körút 6. 1925.]

A Nyr olvasói az 1920. évfolyam első füzetéből már bő tájékozódást szereztek Vadnay Tibor h. államtitkárnak a hivatalos nyelv magyarossá tétele érdekében kifejtett munkásságáról. Az említett helyen ebben az ügyben készített emlékiratát ismertettük, most pedig az azóta történt jelentős eredményekről számolhatunk be. Az emlékirat ugyanis tetemesen megbővítve legújabbban könyv alakjában is megjelent és a szakbeli miniszter elrendelte a belügyi igazgatás valamennyi fokán a fogalmazó tennivalókat végző tisztviselőknek a könyv kötelező haszná-

ezt írja Szvetenay Izsáknak: „Édes uram, *Kd* engem ne fenyege-sen, mert én olyan embertől, mint *maga*, meg nem ijedek“ (Lev-Tár II:321).

Botka Kata anyagi kérdések miatt igen indulatos levelet ír Szvetenay Izsáknak; Rákóczi Julianna pedig rangban magasan Okolicsányi felett áll; ez kiviláglik az egész levél hangjából, de különösen ebből a befejező mondatból: „maradok *Kd*nek becsü-lettel való *jóakarója*.“

Ime, tehát a *magá*-nak megszólításul szolgáló első előfordu-lása azt mutatja, hogy nem fejez ki tiszteletet, mint a *Kegyelmed*, *Nagyságod*, hanem a n. *er* használatához hasonlóan egyenrangúak párbeszédében jobbra az indulat, a magasabb rangúnak az alacso-nyabbhoz intézett szavaiban pedig a beszélő és megszólított közt levő társadalmi távolság kifejezésére szolgál.

A HATÁROZÓRAGOK TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta Beke Ödön.

— Harmadik közlemény. —

Az eredeti permi *-t-ből a zürjénben számos esetben fejlődött -d. Erre vonatkozó adatainkat a következőkben állítjuk össze:

votják *muket* 'más', zürjén I. *muked* ua., KP. *muked* 'irgend-ein'; votj. G. *pumit*, J. *purit* 'gegen, entgegen', zürj. V. *panid* W. 76, P. *panit* 255 'entgegen'; votj. G. J. *šermet* 'zaum, halfter', zürj. *šermed*, *šermed*, P. *šermet* ua. (vö. cser. K. *sermats*, C. *šormats*, U. *šermats* ua. (-ts, ts < -t).

Orosz jövevéyszókbán: zürj. *ötšöd* 'bericht, rechenschaft' (отчетъ); *ötved* 'antwort' (отвѣтъ); vö. Kalima, MSFOu. 19:16.

votj. -t, zürj. -d, P. -t műveltető képző: v. *valat*- 'magyaráz', z. V. *velid*-, P. *vevet*- 'kioktat', Mut. 39, W. 189; v. *džokat*- 'unterdrücken, bedecken', G. 'ersticken' (tr.), erwürgen; ertränken', z. *džaged*-, P. *džaget*- 'erdrosseln, erwürgen'; v. *pešat*- 'heiss machen, erwärmen', G. még: 'glühend machen', z. I. *pešed*-, V. S. L. *pešed*- 'schwitzen machen', S. L. még: 'erhitzen, heiss machen (z. B. das wasser)'; zürj. I. *kjled*-, Ud. V. S. L. *kjled*-, P. *kjvet*- 'fluss abwärts fahren od. schwimmen lassen, flößen' — A vot-jákban s a permi zürjén nyelvjárásban is -d-vel: votj. *šud*- (Munk.), *šud*- (Wichm.) 'enni ad, etet, táplál, jöllakat', zürj. P. *šod*- 'füttern (das vied)' (vö. votj. *ši*-, zürj. I. *šoi*- 'enni'); Wichm. Chrest. a finn *suu* 'száj' szóval egyeztetni.

votj. -t, zürj. -d, P. -t deverbális névszóképző: v. *piket*, z. *pikēd* 'stützte'; v. *mudet*, z. S. *mudēd*, P. *mudēt* 'erdauftwurf um das haus herum am fundament'; v. *kerttät* 'kötés, kötelék', z. I. *kerted*, U. V. S. L. *kertēd*, P. *kertel* 'binde'; v. *dumet* 'band, kette, strick; halfter', z. I. *domed*, KP. *domēt* 'binde, fessel'. — Wich-

mann szerint ez a képző a finn *-nta, ntä, nto, nti* képzővel azonos (FUF. 16:198), azonban az *-nt-* lehet (gyakorító) igeképző, s ez esetben csupán a végső magánhangzó névszóképző. (Vö. UA. 219.)

votj. *-t*, zürj. *-d*, P. *-t* melléknévképző: v. G. *kurît*, J. *kurît*, 'bitter, scharf schmeckend', z. I. *kurîd*, KP. *kurêt* 'bitter'; v. J. MU. *lugît*, J. M. S. *jugît*, G. *jugît*, MU. *đugît*, U. *đugît* 'hell, klar; licht', z. I. Ud. V. S. L. *jugîd*, P. *jugît* ua.; v. U. G. *velît*, J. M. S. *volît* 'glatt, eben', M.: 'schön, gut', z. S. *volîd*, *volkîd*, I. *vólkîd*, P. *volkît* 'glatt, schlüpfrig'; v. G. *šunît*, J. MU. *šunît* 'warm', z. I. *šonîd*, KP. *šonêt* ua.; v. U. G. *gîlît*, J. *gîlît*, M. *gîlîd* (a votjában is *-d*-vel!), z. V. S. L. *gîlîd* 'schlüpfrig, glatt'; v. MU. *veškît*, K. *veškêt*, Gavriloznál *-d*-vel: *veškîd* 'derék, megtermett (testü)'; z. I. U. V. S. Peč. L. *veškîd*, P. *veškît* 'recht'; v. G. *tšeskît*, J. *tšeskît* 'schmackhaft, süß', Gavriloznál *-d*-vel: *česked*, z. I. *tšeskîd*, KP. *tšösket* ua. (Vö. UA. 213, NyK. 26:433, 41:273).

Vannak olyan melléknévek, melyek *-a* vagy *-m* képzővel *-t* is, *-d*-t is tüntethetnek fel, még pedig nemcsak a zürjénben, hanem a votjában is; pl. votj. S. *džušta*, M. K. *džužda*, G. MU. *džužda* 'magasságu, (bizonyos) magassággal bíró', zürj. *džudžda* 'tiefe, höhe' (vö. v. S. *džudžît*, G. *džužît*, M. J. MU. *džužît*, U. *džužît* 'hoch; höhe, grösse', z. I. Ud. V. S. *džudžîd* 'hoch, tief' (I. V.); 'hoch, höhe' (Ud. S.); z. Gen. KP. S. *jžda* Szöv. 138, S. V. *jžda* Szöv. 13, *jžda* Mut. 116, S. *jžta*, Szöv. 145, V. *jšta*, *ištem* W. 100, *jžtem* 65 'nagyságu' (vö. I. U. V. S. Peč. L. *jžîd*, P. *jžît* 'gross'); v. *kužda* 'hosszuságu' (vö. *kuž* hosszú) Aminoff 23. z. V. *kužta* 'hosszúság' W. 180; v. Munk. *murda* 'mélységű' (vö. *mur* 'mély'); v. *pašta*, z. *pašta* 'szélességű' (vö. v. *paškît*, z. *paškîd* 'széles'); v. *šekta*, S. *šekta*, z. V. *šekta* W. 257 'súlyú' (vö. v. *šekît*, z. I. *šekîd*, P. *šekît* 'nehéz'); v. *ta zekta* 'ilyen vastag' (vö. *zek* 'nagy, vastag, széles'); z. V. *gîr-kîzta* 'von mörserdicke' W. 68. (vö. V. *kîz* W. 56, Gen. KP. *kîz* 'dick'); v. *ma-mînda* 'mennyi', *so-m*. 'annyi', *ta-m*. 'ennyi', z. *si-mînda* Szöv. 19,127, *šîmda* 51,130 'annyi', *mînda*, *mîjda* Mut. 41, W. 271 *mîjta* 12, *mîjda* 257, *mîjDta* Szöv. 90, *mîjtem* NyK. 45:417, 431, *mîjdem* Mut. 89, *mîjDtem* 92, 123, *mîjtem* Szöv. 152, *mîjtem* 123, *mîjDtem* 84 'mennyi, amennyi, nyi', *šem-mîda* 'semennyi' NyK. 45:424, *et mîda*, *et-mîjta* 'egyforma mennyiségű' 167 (vö. *mîj* 'mi; mennyi' Mut. 100, *kîmîn* 'mennyi' Wichm. FUF. 14:90, MSFOu. 52:347). -- Vö. a csere-misz *-t*, *ts* képzővel: *kelyšt* 'mélység', *kükššt* 'magasság', *küžyšt* 'vastagság', *kužšts* 'hosszúság'. A képzőnek van megfelelője az obi-ugor nyelvekben is. (Vö. CserNyt. 128, KSz. 12:271.)

Már az eddigiekből is látható, hogy a *-t* > *-d* hangváltozás nem szorítkozik csupán a zürjénre, hanem a votjában is előfordul. Van olyan eset is, hogy a zürjén megőrizte az eredeti *-t* hangot, s a votjában vált a *-t* *-d*-re; pl. votj. Aminoff J. *odîg* (og), K. *odîk* (ok); zürj. V. *eti(k)*, L. *etîg* W. 188, P. *etîk* 141, 145 'egy', *etîš* 'az egyik' 255, P. Ud. I. *et-pîr* W. 1, 143, Szöv. 30, V. *et-pîrtê* Mut. 76 'egyszer', Ud. *et-mîda* 'egyforma mennyiségű'

167, V. *et-koda* 'egyformán' Mut. 102, *etnam* 'egyedül' NyK. 45: 419, V. *et-medare mnasni* 'sie gehen nach verschiedenen seiten auseinander' ('erre-arra'), *etar-medar* 'egyik-másik' Mut. 122, Ud. *eter bekas* 'egyik oldalára' Szöv. 204, 218, V. *etka-olēm*, Mut. 138, 'egyedüllet' (vö. osztj. *it*, cser. *ik* és *iktēt*, finn *yhte-*, *yksi* < **ykti* 'egy').

votj. Wied. *ut-murt*, Wichm. MU. *uk-murt*, *urt-mort* (<*ut-m.*) MSFOu. 36:52, Munk. K. *urt-mort*, M. *ud-mort*, S. J. *ud murt* 'votják' (m. 'ember'), zürj. Wied. *vot-ud* ua. (vö. cser. B. *odo*, U. C. *ōdō* ua. NyK. 45:349, FUF. 14:106).

votj. -*d*, zürj. -*d* van több olyan esetben, melyek fgr. megfelelői eredeti -*t-re* utalnak; pl. votj. *kud*, zürj. *kod*, *kodi* 'ki, mely', de KP. Genetz *kut* (attrib.), *kudik* (absol.); vö. vog. É. *χoti*, KL. *kot*, AL. K. *kwät*, osztj. *χotē*, cser. P. *kuđo*. U. *kuđō*, K. *kōđō*, mord. *kodamo*, lapp *kust* (KSz. 14:139, 350, FUF. 14:106). — Ugyanaz a képző van még a vog. É. *mat*, L. K. *mät* 'valami', osztj. É. *mati*, *madi*, *matij*, I. *met*, *metta* 'mi, milyen? valaki, valami', magyar *az*, *ez* névmásokban (Vö. Budenz, UA. 290).

votj. *lud*, zürj. KP. Genetz *rud* 'szürke' (vö. cser. K. U. C. *luđō*, B. *luđo* ua. (FUF. 14:106)).

votj. Munk. *mud-* 'lyukat ás, vág, tur (lábbal v. orral, pl. állat)'; Wichm. *muđet* 'erdaufwurf', zürj. S. *mudēd*, P. *muđ'et* ua. (vö. cser. *mūđem* 'betakar, beföd; betemet' (vö. NyK. 45:347, FUF. 14:106)).

Idetartozik a 2. személyű birtokrag is, amely mindkét nyelvben -*d*. Ez a rag Budenz UA. 331 szerint eredetibb *-*nt*-ből való, s az -*n* elem — miként a finn, lapp és mordvin nyelvben — a több birtok jelölője volt. Azonban Budenz előtt is érthetetlen volt (UA. 342), hogy a 2. sz. igerag a votjában -*d*, a zürjénben pedig -*n*. Ennek oka nyilván az, hogy a zürjén -*n* épügy eredetibb -*t*-ből fejlődött, mint a votják -*d* igerag és a votják és a zürjén 2. személyű birtokrag. A votják többesszám 2. sz.-ében szintén -*d* van, mind az igeragozásban, mind a birtokos személyragozásban. A zürjén nyelvjárások közül a legtöbben a 2. sz. igerag szintén -*d*, kivéve a permit, amely az eredeti -*t*-t megőrizte (pr. -*at*, -*atē*, praet. -*it*, -*itē* Wichm. JSFOu. 21₃:25), a tagadó igénél azonban -*n* és -*d* (I. Ud. *on*, V. Peč. *onē*, S. *on*, *onē*, L. *on*, *od*, P. *od*, *ode* stb. uo.). Az egyesszámban is -*t*-t találunk a kazáni votjában (pl. *valet* 'lovad', *šiot* 'eszel' Aminoff, JSFOu. 14₂:19) és a permi zürjénségben (pl. *te dinat* 'hozzád' Wichm. FUF. 16:149, KP. Genetz *tenat*, *teat*, *tejat* 'nálad' JSFOu. 15₁:52, *vunitlē* 'deinem bruder' uo.). A 2. sz. birtokragos szók accusativusa azonban vala-mennyi zürjén nyelvjárásban megőrizte az eredeti -*t* hangot; pl. I. *pite*, V. S. Peč. L. *pite*, P. *zontē* 'fiadat'. Az udorai nyelvjárásban a *jes* többesjel után -*dē* a 2. sz. birtokrag tárgyragos alakja: *mēsjezdē* 'teheneidet' Szöv. 179, *d'ēngajezdē* 'pénzdarabjaidat' 168, *tasmajezdē* 'szijadat' 181, *mužikjezdē* 'embereidet' 187. A votjában rendszeren (Munk.) -*dä*, (Wichm.) -*dē* a rag, Wichmann azonban

-te ragos alakot is idéz, de nem mondja meg, melyik nyelvjárásból: *pits* 'fiadat' FUF. 16:159. — A többes számban: zürj. I. *purtnijtte* 'euer messer', V. *nijnijte* 'eure tochter', Ud. *voknijde, voknijtte* 'euren bruder', Peč. *velnijdte* 'euer pferd', P. *vonnijte* 'euren bruder' Wichm. FUF. 16:159. — A 2. személy -d ragja tehát -t-ből fejlődött, hangtani úton, nincs hát semmi okunk annak a felvételére, hogy eredetileg több-birtok jelölő rag volt. A magyarban szintén -d a 2. sz. birtokrag (*fiad, házad*, s a tárgyas igeragozásban: *viszed, hozod*), s ezt Budenz épúgy magyarázza, mint a permi ragot, de itt sem lehetetlen, hogy olyan -t > -d hangváltozással állunk szemben, mint a szó elején, pl. *dava* < tör. **taryy, dörszöl, < törzsöl, döm < töm* stb. (vö. Gombocz. MSFOu. 30:165). Szóvégi -t > -d hangváltozásra nem sok adat van; a szóban forgó esetekben a -t mindig j után áll: *majd* < *majt, fajd* < *fajt, -n-kéd, -n-két* (= *nként* rag) < **-n-kéj-t* (Wichm. MNy. 4:215). — Melich (MNy. 9:339) szintén azt a nézet vallja, hogy a 2. sz. -d ragja hangtani úton fejlődött -t-ből, s ő idéz is nyelvemlékeinkből egy csomó -t s adatot, nézetem szerint azonban ezek csak írott, de nem ejtett alakok.

A fgr. **-nt* ~ permi -d hangmegfelelésre van több biztos példa (pl. zürj. *ped-*, votj. *podj-* 'zumachen, bedecken', magyar *fed*, vog. *pänt-* Wichm. FUF. 14:98; hasonló adatok uo. 81, 82, 97, NyK. 45:352), de nézetem szerint ez a fejlődés úgy történt, hogy az **-nt*-ből először az orrhang esett ki, s a megmaradt -t. hang egybeesett az eredeti -t-vel, s osztozott annak a sorsában. Mert nem minden fgr. **-nt*-ből lett a permi nyelvekben -d, hanem az **-nt*-ből fejlődött -t meg is maradhatott. Ilyen eset pl. a sorszámnév képzője; a votják és a permi zürjén nyelvjárás u. i. megtartotta a -t-t, a többi nyelvjárás ellenben -d-re változtatta: votj. MU. *kuiñmeti*, G. *kuiñmèti*, zürj. P. *kuiñmet*, I. *kojmed*, U. V. S. Peč. L. *kojmed*, 'harmadik', vö. finn *kolmante-, kolmansi* > **kolmanti* ua. — A magyar *köd* szót a votj. K. *čen kēd* 'gyenge köd, földi füst, pára' összetétel második tagjával egyeztetik, s a -d t fgr. **-nt*-ből valónak tekintik, s Gavrilovnál van ennek is -t-s változata: *čen ket* (idézte Munk. Votj. Sz. 290).

Hasonló jelenséggel találkozunk a cseremiszbén is, hol a fgr. **-nt*-nek van -nd megfelelése is, de két biztos példában fgr. **-t*-re utaló ő-t találunk: cser. *luđo, luđš* 'réce' (vö. finn *lintu*, lp. K. *lontē, S. loddē*, vog. *luunD*, magy. *lúd*); cser. *įđāñ*, 'strang, sehne des bogens' (vö. finn *jäntee*, osztj. *įontax*, vog. *iānDeß*, magy. *ideg*). Vö. KSz. 14:350, 3. jegyz.

A permi -t~-d hangviszony alaposabb vizsgálata bizonyára még sok fontos tanulsággal fog járni,¹ itt csak még egy etimológiára akarom a figyelmet felhívni: magy. *nyél*, vog. *nāl*, osztj. *npl, nət*, zürj. *nud*, votj. *njd*, K. *nēd* (Aminoffnál, JSFOu. 14₂:19 *nēt*! de instr.

¹ Ezzel bizonyára párhuzamos volt a szóbelseji és szóvégi -k > -g hangfejlődés, amelyre számos adat van Vö. Fuchs, KSz. 14:298, s velem ellenkező állásponton Wichm. FUF. 11:290, Nachträge

neđen, épígy *pet* láb, instr. *peđen*), mordv. *ńed*, finn *nyte*-, lp. S. *nastā*, N. *nā'đđā*, K. *navt*, *neđt*, *neđd*. Itt fgr. *-đ megfelelője a permi -d, pedig szabály szerint hangelveszésnek kellene itt lenni. (Vö. Wichm. FUF. 14:106, jegyz.). Azt kell tehát feltennünk, hogy a fgr. *-đ-ből a permi alapnyelvben *-t lett, s azután ez a -t is részt vett a permi *-t>-d hangváltozásban. Hasonlóképp fgr. *-đ-t képvisel a fenti deverbális melléknévképző, s a prolativusrag is, mely eredetileg ablativusrag volt.

Ezek után véleményem szerint semmi okunk sincs annak a feltevésére, hogy a permi nyelvekben volt egy külön prosecutivusrag és egy külön transitivusrag, amely utóbbi az ugor nyelvek -t locativusragjával azonos.

Ettől a kérdéstől teljesen független, hogy micsoda a prolativusrag végén levő -i hang. Wichmann, FUF. 16:158 ezt is locativusragnak tartja, s ilyen használatára a zürjénből a következő két adatot közli: Ud. *kaga vili lebe* 'der kleine vogel fliegt in der höhe'; V. Ud. *ili*, P. *jvi* 'weit' (wo?). Az utóbbira azonban én csak lativusi jelentésű adatot találtam: *jli vetlin*, *munin* 'weit zogst du, gingst du' W. 218.

Ez az -i más ragok végén is megjelenik, de nemcsak locativus-, hanem ablativusi és módhatározó alakokon is (az utóbbiakat már fönt idéztük); pl. *sen(i)* 'ott', *tan(i)* 'itt', *ken(i)* 'hol?' 299, 327, 328, *kižen(i)* ua. 326, *setžen(i)* ott 223, *estžen(i)* ua. 111, *tatžen(i)* 'itt' FUF. 16:158; — *veliš(ti)* 'csak az után' (*vel* 'új'); S. L. *mįšti* (vö. V. *mįšt*, *mįšten*, Ud. *mįš*, *mįšta* Wichm. uo. 152, *mįštan* Fokos, Szöv. 200, 203, 204) 'mulva'.

A módhatározóknál már utaltam arra, hogy ott -e, -a és -i váltakoznak egymással; ha tekintetbe vesszük, hogy -ta-ragos prolativusi alakokat is találunk (pl. *sek kosta* W. 50 és *sek kosti* F. Szöv. 33 'ezalatt, eközben'; *kušta* 'mentén'; vö. votj. *berataz* 'végül' Munk. 67, 81), akkor nem tarthatjuk lehetetlennek azt a feltevést, hogy ez az -i — ha az valóban rag, akkor az — a lativusrag változata.¹ De az is lehetséges, hogy az -i nem is határozórag, mert nemcsak határozószók végén fordul elő ez a — ma már valószínűleg — jelentéstelen elem: P. *kin* W. 145 és Le. *kini* NyK. 45:410 'ki?' (*ne-kin* 'senki' 419); *kod* és *kodi* 'mely, ki?'; *kušsem* és Le. *kušsemi* NyK. 45:463 'milyen?'; *eti* 'egy' (*et-*);² — a votjákban is: *sor* 'közép' és *sori* 'középső; ketté (oszt, vág, hasít)', azután több -r és -l végű csuvas jövevénytől (vö. Wichm. MSFOu. 21:34), s a -ti sorszámnévképzőben.

¹ Vö. még: *kiftše* és Ud. *kiftši(ja)* 'hova'? Szöv. 182.

² Az *eti* és *elik* (a votjákban már csakis *odig*, *og* és K. *odik*, *ok* van!) viszonyára nézve vö. *kidž(i)* W. 137 és *kidžik* Szöv. 31, 39 'hogyan'; *sidž(i)* 12, 115, 122 és *sidžik* 39, W. 12 'így, úgy'.